

Denys Toichkin, *Klynkova zbroia kozatskoi starshyny XVI – pershoi polovyny XIX st.: problemy atrybutsii ta klasyfikatsii*, Kyiv 2013, ss. 464

W 2013 r. w Kijowie ukazała się praca Denysa Toichkina *Klynkova zbroia kozatskoi starshyny XVI - pershoi polovyny XIX st.: problemy atrybutsii ta klasyfikatsii (Bron śieczna starszyzny kozackiej XVI – pierwszej połowy XIX w.: problemy atrybucji i klasyfikacji)*¹. Jak wynika z tytułu, poświęcona jest broni białej Kozaków ukraińskich. Monografia ta doczekała się już recenzji w 2014 r. na łamach „Ukrainskomu istorychnomu zhurnali”, autorstwa M. Palijenki oraz I. Sribniaka. Wskazują oni na szczególną wartość owej pracy dla rozwoju historycznego bronioznawstwa w Ukrainie². Mając jednak na uwadze duże zainteresowanie w Polsce dawną bronią, rozprawa ta z pewnością zasługuje na to, aby przybliżyć ją również polskim czytelnikom. Znajdą oni w niej wiele ciekawych informacji związanych z dziejami wojskowości Rzeczypospolitej oraz na temat wpływu polskiej kultury militarnej na uzbrojenie Kozaków.

Autor omawianej pracy – D. Toichkin, jest badaczem z Instytutu Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, specjalistą z zakresu nauk pomocniczych historii, specjalizującym się w historycznym bronioznawstwie. W 2005 r. obronił on rozprawę doktorską na temat: *Ukrainska shablia XVII-XVIII st. yak istoryczne dzherelo: vytoky, typolohiia, vyhotovlennia ta poshyrennia (Szabla ukraińska XVII-XVIII w. jako źródło historyczne: geneza, typologia,*

¹ D. Toichkin, *Klynkova zbroia kozatskoi starshyny XVI - pershoi polovyny XIX st.: problemy atrybutsii ta klasyfikatsii*, Kyiv 2013, s. 214.

² M. Paliienko, I. Sribniak, *Retsenziia na knyhu: Toichkin D. Klynkova zbroia kozatskoi starshyny XVI – pershoi polovyny XIX st.: problemy atrybutsii ta klasyfikatsii*, „Ukrainskyi istorychnyi zhurnal” 2014, nr 2 [18], s. 209-216.

produkcja i rozpowszechnienie)³. Na dziś w dorobku naukowym tego historyka jest ponad 60 publikacji, w tym 2 monografie. Na uwagę zasługuje rozdział jego autorstwa w podręczniku z pomocniczych nauk historii, poświęcony bronioznawstwu jako nauce⁴.

W swej pracy Autor przedstawił broń nie tylko jako narzędzie zabijania, lecz także jako źródło historyczne konkretnej epoki.

Monografia D. Toichkina składa się z przedmowy, wstępu, 6 zwartych rozdziałów, aneksów, leksykonu terminów historycznych i specjalnych, źródeł i historiografii, listów skrótów, malunków, zdjęć i reprodukcji. Pod względem chronologicznym książka obejmuje okres od początku XVI w., a więc czas formowania się kozaczyzny jako stanu społecznego, do pierwszej połowy XIX w., kiedy jeszcze istniały formacje Kozaków Zadunajskich i Czarnomorskich, kontynuujące tradycję Siczy Zaporoskiej.

Na początku książki Autor wyraża podziękowanie dla wszystkich osób i instytucji, które go wspomagały lub udostępniły mu swoje zbiory na potrzeby badań, w tym dla prof. Maryi Dmytrienko, wieloletniej promotorce D. Toichkina. Łącznie podziękowania te zajmują aż 3 kartki tekstu (!). W przedmowie Autor wskazuje, że jego praca powstała w oparciu o badanie broni białej – mieczy, pałaszy i szabli, które zgodnie z legendami historycznymi i opisami muzealnymi, należały do hetmanów ukraińskich albo starszyny kozackiej niższej rangi.

W swoim badaniu Autor opiera się na szerokim kompleksie materialnych, pisanych i ikonograficznych źródeł historycznych. Głównym przedmiotem badania są źródła materialne – broń biała z kolekcji państwowych i prywatnych. Przede wszystkim Autor skorzystał z kolekcji muzeów historycznych Ukrainy: Muzeum Narodowego Historii Ukrainy w Kijowie, Muzeum Historycznego im. W. Tarnowskiego w Czernihowie, Państwowego Muzeum Historycznego w Perejasławiu-Chmielnickim, Państwowego Muzeum Historycznego im.

³ Recenzentami dysertacji D. Toichkina byli naukowcy związani z Narodową Akademią Nauk Ukrainy: G. Boriak, specjalista z zakresu archiwistyki, T. Chukhlib – znawca historii Kozaków oraz I. Voitsekhivska, specjalizująca się w naukach pomocniczych historii.

⁴ Drugą monografią D. Toichkina jest praca: *Kozatska shablia XVII-XVIII st.: istoryko-zbroieznawche doslidzhennia (Szabla kozacka XVII-XVIII w.: badanie historyczno-bronioznawcze)*, Kyiv 2007. Rozdział o bronioznawstwie: D. Toichkin, *Zbroieznawstvo (Bronioznawstwo)* [w:] *Spetsialni istorychni dystsyplyny. Dovidnyk: navch. posib. dlia stud. vshch. navch. zakl.*, red. I. Voitsekhivska, Kyiv 2008, s. 265-275.

D. Jawornickiego w Dnieprze, Muzeum Krajoznawczego w Połtawie, Muzeum Krajoznawczego w Mirgorodzie, Państwowego Muzeum Historycznego w Charkowie oraz Muzeum Historycznego we Lwowie. Autor skorzystał również z bogatych kolekcji rosyjskiego Państwowego Muzeum Ermitażu w Sankt-Petersburgu i Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie. Swoje zbiory Autorowi udostępniły i liczne muzea polskie: Zamek Królewski na Wawelu w Krakowie, Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Autor dotarł również do prywatnych kolekcji O. Feldmana (Charków) oraz rodziny Manujłowiczów (Kijów).

Zasługą Autora jest opublikowanie szeregu nieznanych dotąd szerzej opisów broni siecznej hetmanów, starszyny oraz szeregowych Kozaków, przechowywanych w archiwach Ukrainy (Centralne Państwowe Archiwum Wyższych Organów Władzy w Kijowie, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne w Kijowie, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie, Państwowe Obwodowe Archiwum w Połtawie) oraz Rosyjskiego Państwowego Wojskowo-Historycznego Archiwum. Autor wykorzystał również liczne źródła ikonograficzne: portrety hetmanów ukraińskich i wyższych urzędników Hetmanatu oraz malunki ludowe z epoki przedstawiającej „idealnego” kozaka – Mamaja). Zaletą pracy są zawarte w niej ilustracje ukazujące na powiększeniach fragmenty broni siecznej, przede wszystkim rękojeści szabel.

W pierwszym rozdziale badacz przedstawia rozwój różnych rodzajów długiej broni siecznej (mieczy, szabli, pałaszy) w Europie i na Bliskim Wschodzie (s. 54-78) oraz analizuje genezę i szlak historyczny szabli w Europie centralno-wschodniej (s. 78-125).

Szczególnie interesujący jest rozdział dotyczący dziejów miecza na terenach Ukrainy (s. 125-133) oraz elitarniej, osobistej broni siecznej hetmanów Wojska Zaporoskiego i Hetmanatu. Autor ukazuje historię miecza począwszy od mieczów wojowników z drużyn książąt Rusi Kijowskiej, na głowniach których często występował napis *ULFBERHT*, a kończy mieczami XVI-wiecznej szlachty polskiej. Pasjonaci historii Kozaków znajdą tu m.in. szczegółowe opisy i historię miecza hetmana Piotra Konaszewicza Sahajdacznego, przechowywanego na Wawelu w jednej sali z Szczerbcem (s. 133-144). Tutaj znajdziemy też opisy pałasza i szabel Bohdana Zenobiego Chmielnickiego (s. 144-159) oraz szabel należących zgodnie z legendami historycznymi do Iwana Mazepy (s. 159-194).

W rozdziale trzecim znajdują się opisy zidentyfikowanych szabel pułkowników i atamanów Kozaków niżowych i grodowych. Jak zauważa autor, egzemplarze te ustępowały szablom hetmańskim pod względem zdobień. W rozdziale czwartym omówiono mniej znaną broń, należącą do XIX-wiecznych Kozaków zadunajskich. Przykładami takich szabel jest broń atamana koszowego Josypa Hładkiego (s. 256-268) oraz atamana kurenego Iwana Hołyńka (s. 268-275). W następnym rozdziale przeczytamy o szablach kozackich, których nie można powiązać z konkretnymi użytkownikami (s. 275-326). Niemal każde muzeum historyczne ma w swoich zbiorach broń białą, której kontekst historyczny nie jest dokładnie znany. Informacje o części omawianych egzemplarzy D. Toichkin wprowadza do obiegu naukowego jako pierwszy.

W ostatnim rozdziale Autor stara się znaleźć typowe oznaki, które odróżniałyby szable produkcji ukraińskiej⁵ od szabel wyprodukowanych w Rzeczypospolitej, Carstwie Moskiewskim, Turcji, Chanacie Krymskim czy Persji (s. 326-391). Szlachta i starszyzna kozacka w XVI-XVIII w. używała bardzo różnych rodzajów szabel. Analiza morfologiczna źródeł pokazała, że rozróżniano szereg rodzajów szabel. Były więc *arapskie* (*Arabia*); *kozackie*, które często nazywano *husarskimi*, gdyż były używane przez jazdę husarską, ale też i kozacką, a produkowano je na ziemiach polskich lub współczesnej Ukrainy; *gorlickie i podgurskie* (Ukraina), *litewskie, meserskie* (Egipt); *multianskie* (Mołdowa lub Bałkany), *ordynki* (Polska), *pachotczie barwne* (Ukraina), *polskie i z krzyżem polskim, tureckie i z główką turecką, perskie i turskiego dzieła* (Persja), *czerkaskie i czerkieskie* (Kaukaz Północny), *szamskie* (Syria)⁶. Badania D. Toichkina zaprzeczają jednak istnieniu osobnego rodzaju szabli, który byłby charakterystyczny dla ziem kozackiej Ukrainy. Natomiast faktem jest to, że niektóre szable wytwarzane na tym obszarze mogły mieć na oprawie pewne elementy, takie jak: motywy gałęzi lub winogrona, krzyże maltyckie⁷, które można byłoby potraktować jako oznakę miejscowego pochodzenia broni. Na właściwości bojowe szabli wpływu to oczywiście nie miało.

Wielką pomocą dla pracy historyka-bronioznawcy są zamieszczone w pracy aneksy oraz leksykon terminów historycznych i specjalistycznych. W anek-

⁵ Do szabel produkcji ukraińskiej Autor zalicza wszystkie wzorce wyprodukowane na ziemiach ówczesnej Ukrainy.

⁶ D. Toichkin, *Klynkova...*, s.354-355.

⁷ *Ibidem*, s.341-345.

sach tych D. Toichkin umieścił schematy rodzajów głowni i rękojeści mieczy zgodnie z typologiami E. Oakeshotta, I. Petersena, A. Geibiga. Dalej są 33 opisy broni zaczerpnięte z pisemnych źródeł historycznych i opisów muzealnych.

Bibliografia obejmuje 344 pozycje w językach angielskim, francuskim, niemieckim, polskim, rosyjskim, tureckim, ukraińskim, węgierskim, a nawet chińskim (!). Można więc stwierdzić, że Autor zebrał i opracował znakomitą ilość literatury fachowej dotyczącej broni białej w Europie i Bliskim Wschodzie. Spośród polskich publikacji Autor korzystał z prac A. Nadolskiego, W. Kwaśniewicza, T. Żygulskiego i Z. Żygulskiego. Pomimo, że bibliografia jest bardzo bogata, z korzyścią dla omawianej monografii byłby jej uzupełnienie pracami m.in. łódzkich badaczy J. Szymczaka⁸, T. Grabarczyka⁹ oraz A. Bołdyrewa¹⁰, w których zostały poruszone tematy uzbrojenia w broń białą żołnierzy polskich XV-XVI w. na ziemiach dzisiejszej Ukrainy.

Należy zauważyć, że praca jest napisana przystępnym językiem i z powodzeniem łączy w sobie cechy rozprawy akademickiej oraz książki popularno-naukowej. Sądzę, że badania Denysa Toichkina zasługują na fachowe przetłumaczenie na język polski, ponieważ książka wypełnia lukę, nie tylko w historiografii ukraińskiej, lecz także całego regionu Europy Wschodniej i Bliskiego Wschodu. Zaznajomienie z tą pracą będzie korzystne tak dla badacza historii Kozaków ukraińskich, jak i dla pasjonatów wojskowości, kolekcjonerów dawnej broni oraz rekonstruktorów i muzealników.

Oleh Hanskyi <https://orcid.org/0000-0002-1957-0631>

Uniwersytet Łódzki¹¹

e-mail: oleh.hanskyi@unilodz.eu

⁸ J. Szymczak, *Producenci i organizacja produkcji uzbrojenia; Ceny broni, koni i oporządzenia jeździeckiego; Zasoby uzbrojenia*, [w:] *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej. 1450–1500*, red. A. Nowakowski, Toruń 2003, *Rycerz z bronią zaczepną*, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2017.

⁹ T. Grabarczyk, *Piechota zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku*, Łódź 2000. Już po opublikowaniu pracy D. Toichkina ukazała się monografia T. Grabarczyka, *Jazda zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku* (Łódź 2015), w której również znajdują się informacje o broni siecznej.

¹⁰ A. Bołdyrew, *Piechota zaciężna w Polsce w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 2011.

¹¹ Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Łódzkiego.